

FÂRÂBÎ'NİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA
CİNS KAVRAMI
THE CONCEPT 'GENUS' IN THE CONTEXT OF
AL-FÂRÂBÎ'S PHILOSOPHY

ÖMER YILDIZ

[Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD.
Res. Asst., Ondokuz Mayıs University Faculty of Divinity,
Department of Philosophy and Religious Studies.
yldz-omer@yandex.com
<http://orcid.org/0000-0002-0279-3134>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 21 Eylül/September 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 23 Kasım/November 2020
Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık/December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December
Yıl / Year: 2020   *Sayı – Issue:* 49   *Sayfa / Pages:* 367-398

Atıf/Cite as: Yıldız, Ömer. "Fârâbî'nin Felsefesi Bağlamında Cins Kavramı-The Concept 'Genus' in the Context of Al-Fârâbî's Philosophy". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity* 49 (Aralık-December 2020): 367-398.

<https://doi.org/10.17120/omuifd.798025>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Fârâbî'nin Felsefesi Bağlamında Cins Kavramı¹

Öz: Bu çalışmada İslam âleminde “Muallim-i Sâni” (ikinci öğretmen) olarak tanınan Fârâbî'nin cins kavramı anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha çok filozofun mantık eserlerine bağlı kalarak cins kavramının mantıksal anlamı üzerinde durulmuştur. Fârâbî, risalelerinde cins kavramını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek kısımlarından ve derecelerinden bahsetmiştir. Beş tümel olarak bilinen cins, tür, ayırım, hassa ve ilinti kavramlarından ilki ve en önemlisi diye ifade edebileceğimiz kavram cins kavramıdır. Zira o, kavramlar mantığında ve tanım teorisinde sıklıkla kullanılan zâtî (özel) bir kavramdır. Dolayısıyla kavramların ve tanımların bu konuların iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için cins kavramının özümsemesi gerekmektedir. Ayrıca cins çalışması yapmak aynı zamanda ontoloji çalışması yapmaktır. Dolayısıyla dolaylı yünden de olsa ontoloji çalışması da yapmış olacağız. Bunun nedeni de cinslerin nesnelere özülüyle ilgili olmasıdır.

Anahtar Sözcükler: Aristoteles, Fârâbî, Beş Tümel, Cins, Tür

The Concept 'Genus' in the Context of al-Fârâbî's Philosophy

Abstract: In this study, the concept 'universal genus' belong to al-Fârâbî known as “second teacher” in Islamic world has been tried to reveal. What universal genus means depend on works of the philosopher has been emphasized. al-Fârâbî, in his tractates broached sections and levels by examining universal genus in a comprehensive manner. Among concepts known as five predicables; genus, species, difference, property and accident as we can define, the first and the most important one is the concept 'genus universal' because it is an essential (zâtî) concept frequently used in the concept logic and definition theory. Therefore, it is necessary to perceive the concept 'genus' to understand these issues. Additionally, to research genus also means researching ontology. Therefore, we will handle ontology indirectly due to the fact that genres are related to the essence of objects.

Keywords: Aristotle, al-Fârâbî, Five Universal, Genus, Species.

¹ Bu çalışma, “Aristoteles ve Fârâbî Bağlamında Cins Tümelî Üzerine Bir İnceleme” adlı Yüksek Lisans çalışmamızdan yararlanılarak hazırlanmıştır. (Bkz: Ömer Yıldız, Aristoteles ve Fârâbî Bağlamında Cins Tümelî Üzerine Bir İnceleme, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Giriş

Geleneksel dünyada mantık ilmi kavramlar üzerine bina edilmiş bir ilimdir. Kavramlar olmadan mantığın diğer bölümleri olan önermeler ve kıyas konularına geçemeyiz. Kavramlar mantığının temelinde beş tümel bulunur ve bu beş tümel, kavramlar mantığının özünü oluşturur. Kavramların hiyerarşik bir düzende sıralanabilmesi için beş tümelin detaylı bir biçimde bilinmesi gerekmektedir. Zira beş tümelin asıl amacı, hakiki tanımlara ulaşmaktır ve beş tümel olmadan tanımlar üzerinde düşünmemiz dâhi mümkün değildir.

Tümel kavramı zatî (özel) ve arazî (ilintisel) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Cins, tür ve fasl (ayrım) zatî; hassa ve ilinti ise arazîdir. Bu ayrım sayesinde kavramların özü ve niteliklerini daha iyi kavrarız. Örneğin “insan akıllı hayvandır” dediğimiz de cins, tür ve faslı kullanarak bu tanıma ulaşırız. Zira tek bir basit kavramdan tanım teorisine ulaşamayız.

Konumuz olan beş tümelin ilki cins kavramı, kavramlar mantığı açısından önemli bir yere sahiptir. Bu kavram bize, bir şeyin ne olduğu hakkında bilgi verir. Özelden bu kavram, genelde de beş tümel sayesinde zihnimiz, kavramsal anlamda bildiğimiz şeyleri forma sokarak hangi kavramın ne olduğunu bulur. Bir başka açıdan beş tümele baktığımızda hangi kavramın hangi başlık altına gireceğini biliriz. Eğer bu kavramları bilmezsek nesnelere hiyerarşik anlamda sıralamada sıkıntı yaşarız ve bu da kavram kargaşalarına sebebiyet verir. Beş tümel konusunun işlenmesindeki gaye kavramların mahiyetini bilmek ve bu kavramlardan hareketle tanım teorisine ulaşmaktır.

Özellikle Fârâbî (ö. 339), kavramların ve yargıların geniş halk kitlelerine öğretilmesi bağlamında metotlar üzerinde durmuştur.² Bunun yanında Fârâbî, Aristoteles'ten (M.Ö. ö.322) farklı olarak beş tümeli risalelerinde geniş bir şekilde incelemiştir. Filozofun cins kavramına yüklediği

² Halil İbrahim Doğramacı, *Felsefi Düşünme Eyleminde Metafor Sorunu*, (Samsun: Üniversite Yayınları, 2017), s.89.

anamlardan hareketle Porphyrios (ö.305) ağacının ve tanım teorisinin daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz. O nedenle bu çalışmamızda onun yalnızca cins tümeline yaklaşımını inceleyeceğiz.

Cins Kavramı

Etimolojik Kökeni ve Sözlük Anlamı

Cins kelimesi Arapça جنس-يجنس-جنسا-جنس fiilinden mastar olarak türetilmiş olup çoğulu أجناس ve جنوس şeklidir. Cins, at ve insanın hayvana nispeti örneğinde görüldüğü gibi birçok türü kapsayan bir mahiyet şeklinde tanımlanmıştır.³ Sözlüklerde cins terimi için ifade edilen anlamlardan bir diğeri de “olgunlaşma”dır. Örneğin نضج كلها الرطبة : جنست الرطبة hurma olgunlaştı dediğimiz zaman hurmanın tamamının olgunlaştığını ifade ederiz. Çünkü cins, hurmanın tamamını kapsar.⁴

Bu kelimenin İngilizce karşılığı genus-genos olup benzer özelliklere sahip hayvanların, bitkilerin vb. bölündüğü gurup anlamına gelmektedir.⁵ Cins kavramının Türkçedeki sözlük anlamlarına gelince; tür, çeşit, soy, kök, asıl, garip, tuhaf ve pek çok ortak özellikleri bulunan türler topluluğu şeklinde ifade edilmektedir.⁶ Cins kavramının yukarıda vermiş olduğumuz Arapça, İngilizce, Türkçe sözlük anlamlarına baktığımızda cins sözcüğünün tür kavramından daha kapsamlı olduğu ve birçok türü içerdiği sonucuna ulaşabiliriz.

Seyyid Şerif Cürçânî (ö.816), bilgiyi birçok farklı açıdan incelemiştir. Mahiyet açısından bilgiyi tasavvur ve tasdik şeklinde iki kısma ayırıp

³ Luis Maluf, *el-Müncid*, (Tahran: Nashreislam Yayınevi, M. 1968), "cins", 105.

⁴ Muhammed b. Ya'kub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, (Beyrut: Müessesetir'risale, 2005), "cins", 537. Fîrûzâbâdî, bize cins adıyla gelen ilk kitabın Asma'î tarafından yazıldığını ifade etmektedir.

⁵ Janet Phillips (ed.), *Oxford Wordpower Dictionary*, (China: Oxford University Press, 2012), "genus", 324.

⁶ Şükrü Halûk Akalın, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), "cins", 468.

detaylı bir şekilde değerlendirmiştir.⁷ *Ta'rifat* adlı meşhur eserinde cins kavramı ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: Cins, türleri çeşitli olan çokluğa işaret eden isimdir. Cins: 'O nedir' sorusunun cevabında hakikatleri bakımından birbirinden farklı olan çokluk üzerine söylenen bir tümeldir. Tümel, bir cinstir. Hakikatleri bakımından farklı olan sözü, türü, hâssayı ve yakın faslı tariftten çıkarır. "O nedir?" sorusunun cevabı hakkındaki sözü ise uzak faslı ve genel arazı tanımdan çıkarır.⁸ Cürçânî'nin vermiş olduğu tanımı baktığımızda cins kavramının beş tümel olarak ayrıştırılabileceğini söyleyebiliriz.

İhvânü's-Safâ risalelerinde dört çeşit cinsten söz edilmektedir. Bu dört çeşit cinsin üçünü dilcilerin, birini de felsefecilerin kullandıklarını ifade ederler. Dilcilerin kullandıkları üç çeşit cinsi şöyle ifade edebiliriz: Birincisi, beldele ait olan cinslerdir. Bu cinsler bir beldede oturanlara işaret eden kelimelerdir. İzmirililer, Samsunlular vb. gibi örnekler verilebilir. İkincisi, aynı sanatı işaret etmek için kullanılan mefhumlardır. Kuyumcular, terziler vb. örnek olarak zikredilebilir. Üçüncü olarak aynı soydan olanları işaret etmek için kullanılan sözlerdir. Haşimiler, Emeviler vb. örnek olarak gösterilebilir. Sonuncusu ise felsefecilerin kullandıkları cinsler olup bunlar da on temel kategoridir.⁹ Bu tanımların ilk üçü dilcilerle ait olup Mantık ilmi ile kastedilen cins tanımına uygun düşmemektedir. Verilen son tanım ise on temel kategorinin en yüksek cins olarak kabul edilmesinden dolayı cins kapsamında değerlendirilir.

Istılahî Anlamı

Cins kelimesi, Mantık ilminde beş tümelin ilki ve en kapsamlı olanıdır. Aristoteles'in öğrencileri tarafından *Organon*'unu incelediğimizde onun beş tümeli ilk defa ele alan filozof olduğunu görmekteyiz. O, *Metafizik* adlı eserinde de cins kavramı ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.¹⁰ Aris-

⁷ Zübeyir Üçtaş, *Seyyid Şerif Cürçânî'de Bilgi Teorisi*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), s.101.

⁸ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 2013), "cins", 76.

⁹ Aytekin Özel, *İhvânü's-Safâ'nın Mantık Anlayışı*, (Bursa: Emin Yayınları, 2016), s. 38.

¹⁰ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Y. Gurur Sev, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 185.

toteles'e göre cins; "çok ve nevi yönünden kendi aralarında farklı nesnelere öz yönünden yüklenen şeydir."¹¹ Ramazan ve at kavramlarının hakikatleri birbirinden muhtelif olup hayvan çatısı altında birleşmeleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Aristoteles, *Metafizik* adlı eserinde cinsin dört anlamından bahsetmektedir. Birinci anlamına göre cins ya da ırk (genos), aynı türe sahip olanların oluşları sürekli olduğunda söz konusudur. Örneğin "insan ırkı olduğu sürece" dediğimizde bu ifadenin "insanların oluşları devam ettiği sürece" anlamını ifade etmesi gibidir. İkinci anlama göre, ilk hareket ettirici olarak kendisi vasıtasıyla şeyleri var olmaya taşıyan ilk ataya cins denir. Üçüncü anlamı ise düzlem, düz şekillerin; katı ise katı cisimlerin cinsidir. Dördüncü olarak da bir şeyin ne olduğunu belirten tanımlarda içkin olan ilk şeyi ifade eder.¹² Aristoteles'in cinsle ilgili bir başka tanımı ise işlem açısından dır. Öner'in aktardığına göre, bu anlamıyla cinsi şu şekilde tanımlamaktadır: Cins, birçok türde ortak olarak bulunan ve çevre her kategorisinde onlara yüklenebilen şeydir.¹³

Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserinde vermiş olduğu cins tanımlarını incelediğimizde bu tanımların ilk ikisinin cins kavramından çok tür-fert ilişkisini yansıttığını düşünmekteyiz. Çünkü *Topikler* ile *Metafizik* adlı eseri arasında verdiği tanımlar açısından farklar bulunmaktadır. *Topikler* adlı eserinde türleri bakımından farklı olanlara cins derken *Metafizik* adlı eserinde ise türleri farklı olmayan unsurlara da cins demektedir. Düzlem, düz şekillerin; katı, katı cisimlerin cinsidir tanımında düzlem ve katı lafızlarının kapsamına giren kavramlar, hakikatleri bakımından birbirinden farklı olup cins kavramını karşılamaktadır.

Aristoteles'in *Kategoriler* adlı kitabının daha iyi anlaşılabilmesi için Porphyrios, *İsagoge* adında bir eser yazarak beş tümeli detaylıca incelemiştir. Bu esere bakıldığında müellifin cinsi üç şekilde tanımladığını

¹¹ Aristoteles, *Topikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989), 10.

¹² Aristoteles, *Metafizik*, 185.

¹³ Necati Öner, *Klasik Mantık*, (İstanbul: Divan Kitap, 2011), 40.

görmekteyiz. Bu tanımların ilkinde göre cins kavramı; tek bir varlığa ve bu tek tek varlıkların da aralarındaki ilişkiye göre belirli bir biçimi olan bireylerin topluluğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Müellif, ikinci olarak cins kavramını, her şeyin doğuşunun çıkış noktası şeklinde tanımlamaktadır. Üçüncü tanıma göre ise cins kavramı; türlerin altında sıralandığı şeydir.¹⁴ Porphyrios'un ikinci tanımı ile Aristoteles'in ikinci tanımı örtüşmektedir. Bu iki tanıma göre Hz. Âdem (as) ile Hz. Havva birer fert olarak onların çıkış noktası olan insan türünün altında yer aldığını söyleyebiliriz.

İbn Sînâ (ö.428), *Kitâbu's Şifâ* ve *Metafizik* adlı eserlerinde, İbn Hazm da *et-Takrîb li-Haddî'l Mantık* adlı eserinde cins kavramının Yunanlılar tarafından birden fazla anlama gelecek şekilde kullanıldığını ifade etmektedirler.

İbn Sînâ, *Kitâbu's Şifâ* adlı eserinde şu açıklamayı yapmaktadır: “Yunanlılar pek çok ferdin ortak olduğu anlama cins diyorlardı. Mesela Aligil gibi soylarına ve Mısırlı gibi beldelerine mensup olmayı örnek olarak verebiliriz. Çünkü Aligil gibi lafızlar, Aligillerin fertlerine kıyasla onlar tarafından cins olarak adlandırılıyordu. Aynı şekilde Mısırlı gibi lafızlar da Mısır'da doğanların veya Mısırdaki oturanların fertlerine kıyasla cins olarak adlandırılıyordu. Yine onlar çok şey arasında ortak olup o şeylerin kendisine nispet edildiği tek bir şeye, o şeylerin cinsi adını veriyorlardı. Söz gelişi onlara göre Ali, Aligillerin cinsi ve Mısır da Mısır halkının cinsiydi. Bu kısım onlara göre cins olmaya daha layıktı. Çünkü Ali, Aligilin Aligillerin cinsi olmasının ve Mısır da Mısırlının Mısırlıların cinsi olmasının sebebiydi..... Şu anda Mantıkçıların cins dedikleri anlam, kendisinde ortak olan çok şeye nispeti bulunan tek bir makul olduğu ve bu anlamın birinci vaz'da ismi bulunmadığından ona benzeyen bu şeylerin isminden ona bir isim taşınmış ve cins denilmiştir. İşte bu, mantıkçıların hakkında konuştuğu ve 'tür bakımından farklı olan pek çok şeye 'o nedir?' sorusunun cevabında söylenendir' şeklinde resmettiği şeydir.¹⁵

¹⁴ Porphyrios, *Isagoge*, çev. Betül Çotuksöken, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986), 32-33.

¹⁵ İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ*, ed. Muhittin Macit, çev. Ömer Türker, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 40-41.

İbn Sînâ, *Metafizik* adlı eserinin birinci cildinde “cins ve madde arasındaki fark” başlığının altında cins kavramı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: “*cinsin kaç şeye delalet ettiğine gelince cins, Yunanlılar zamanında pek çok anlama delalet ediyordu, günümüzde bu anlamlarda kullanılmamaktadır. Cins bizim sanatımızda yalnızca bilinen mantıksal anlama ve konuya delalet eder. Bazen cins lafzını türün yerine kullanarak şöyle deriz: Bu, şunun cinsinden yani onun türünden veya onunla ayrı tanıma sahip olanlardan değildir. Tür de şimdi günümüzde ve ilmi kitaplardaki âdetimizde yalnızca mantıkî türe ve şeylerin suretlerine delalet eder.*”¹⁶

İbn Hazm (ö.456), *et-Takrîb li-Haddî'l Mantık* adlı eserinde cins kavramı ile ilgili şunları ifade etmektedir: “*Öncekiler, cinse manasız bir kısım ilave ettiler. Bu kısım; Temim lafzının Ben-i Temim kabilesinin fertlerine, Basra lafzının Basralılara, yöneticiliğin tüm yöneticilere, zanaatın tüm zanaatkârlar örneklerinde olduğu gibi cins olmasıdır. Bu kısım sınırsızdır ve kural altına alınmaz. Bundan dolayı bu kısım uğraşmanın anlamı yoktur. Biz cins sözü-müzle mahlûkattan iki veya daha fazla türü kapsayan lafzı kastediyoruz. Cins, Zeyd ve Amr gibi tek fertlere bizâtihi delalet etmez. Ayrıca insan, deve ve fil kelimelerinde olduğu gibi sadece fertleri farklı bir gruba da delalet etmez. Bilakis canlı lafzında olduğu gibi, fertleri ve türleri farklı bir guruba delalet eder. Canlı lafzı; at, insan, melekler ve diğer tüm canlılara delalet eder.*”¹⁷

İbn Sînâ ve İbn Hazm’a ait olan pasajları değerlendirdiğimizde Aristoteles ve Porphyrios’un cins kavramına birden fazla anlam yüklediklerini görmekteyiz. Kanaatimizce cinse yüklenen bu anlamlar, dönemlerindeki yaygın kullanım ile alakalıdır. Nitekim Aristoteles ve Porphyrios’un cins kavramı ile ilgili açıklamalarında baktığımızda cins ve tür kavramını birbirlerinin yerine kullandıkları sonucunu çok rahatlıkla elde etmekteyiz. Bizce cins ve tür kavramları arasında ayırım yapılması gerekmektedir. Çünkü filozoflar, tanımlarının bir kısmında bu iki tümeli bir arada kulla-

¹⁶ İbn Sînâ, *Kitâbu’ş-Şifâ İlâhiyat Metafizik I*, çev. Ekrem Demirli, Ömer Türker, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/550.

¹⁷ İbn Hazm, *et-Takrîb li-Haddî'l-Mantık*, çev. İbrahim Çapak, Yusuf Arıkaner, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 74.

nırken bir yandan da münferit olarak cins ve tür kavramlarının tanımlarını vermektedirler.

İslam mantık tarihinde cins kavramı, ilk defa geniş bir biçimde Fârâbî tarafından ele alınıp konu-yüklem açısından incelenmiştir. Fârâbî *et-Tavtia* adlı risalesinde cinsi şöyle tanımlamaktadır: “İki şeyin cevherleri bakımından benzeştiği iki basit yüklem daha genel olanını cins” olarak isimlendirmektedir.¹⁸ *Îsâgûcî* adlı kitabında ise cins ile ilgili şu tarifi yapmıştır: “Bu nedir,¹⁹ sorusuna cevap olabilecek tümellerin her ikisinden daha genel olanına cins denir.”²⁰ Son olarakta *Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık* adlı eserinde cins ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Tür bakımından farklı olup “o nedir?” sorusuna cevap teşkil edebilen birden çok varlık için kullanılan tümeldir.”²¹

Fârâbî ile Aristoteles'in tanımlarına baktığımızda Fârâbî'nin cinsi tanımlarken Aristoteles'i takip ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü her ikisi de cinsi yüklem açısından ele alıp tanımlamışlardır. Fârâbî'nin tanımının Aristoteles'in *Topikler* adlı eserinde yapmış olduğu “çok ve tür yönünden kendi aralarında farklı nesnelere öz yönünden yüklenen şeydir” tanımına uygun düşmektedir. Fârâbî tercihini bu yönde kullanmıştır diyebiliriz. Bu, Aristoteles'in *Metafizik* adlı yapıtında vermiş olduğu dördüncü tanıma, Necati Öner'den aktardığımız tarife ve Porphyrios'un cins kavramını, türlerin altında sıralandığı şeydir tanımlamasına benzemektedir.

İbn Sînâ, *Kitâb'uş-Şifâ* adlı eserinde cinsi şu şekilde ifade etmiştir: “Tür bakımından farklı olan pek çok şeye “o nedir?” sorusunun cevabında söylenendir.”²² *en-Necât* adlı yapıtında da cins ile ilgili aynı tanımlamayı vermiştir.²³

¹⁸ Fârâbî, *et-Tavtia*, çev. Yaşar Aydın, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 26; Fârâbî, *et-Tavtia*, çev. Mübahat Türker-Küyel, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990), 29.

¹⁹ Kitabın orijinal metninde ‘o nedir?’ şeklinde kullanılan soru kalıbı kitabın esas alınan tercümesinde ‘bu nedir?’ şeklinde çevrilmiştir. Doğrudan alıntı yaptığımız için pasaj içindeki soru kalıbını tashih etmeyip çevirideki şekliyle kullanmayı tercih ettik.

²⁰ Fârâbî, *Îsâgûcî*, çev. Yaşar Aydın, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 64.

²¹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, çev. Yaşar Aydın, 1. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 39.

²² İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ*, 41.

El-İşârât ve't-Tenbîhât adlı kitabında ise cins ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “O nedir?” sorusunun cevabında altındaki şeylere söylenen her tümel yüklemine altına giren birbiriyle muhtelif hakikatlerin her birine cins denir.”²⁴ Filozof, *el-Muhtasarü'l-Evsat fi'l-Mantık*²⁵ adlı eserinde de aynı tanımları vermiştir.²⁶ *el-Mu'cezû's-Sağîr fi'l-Mantık* adlı risâlesinde cins kavramını şöyle tanımlamıştır: “Cins; “o nedir?”in cevabında değişik gerçeklikleri kapsayan yüklemidir.”²⁷ *Dânişnâme-i Alâî* adlı eserinde cins kavramını, “cisim hayvandan daha genel, cevherden daha özeldir. Hayvan ise insandan daha genel, cisimden daha özeldir. O halde “o nedir?” sorusunun cevabında daha genel tümel olan her şey, daha özel cinstir. Daha özel tümel olan her şey daha genel türdür.” şeklinde ifade etmiştir.²⁸ İbn Sînâ'nın “o nedir?” sorusuna verilen cevaptan

hareketle cinsi tanımladığını görürüz. Onun sergilemiş olduğu böyle bir yaklaşım cinsin tanımı konusunda İbn Sînâ'nın Porphyrios'un etkisinden daha ziyade Fârâbî'nin bakış açısının etkisi altında kaldığını göstermektedir.²⁹ Kısaca İbn Sînâ yaptığı cins tanımında Fârâbî'yi takip ederek ona yakın tarifler vermiştir. O, Fârâbî'nin tercihini benimsemiştir.

İbn Hazm, *et-Takrîb li-Haddi'l-Mantık* adlı eserinde cins kavramını; “Mahlûkattan iki veya daha fazla türü kapsayan lafız” şeklinde tanımlamıştır.³⁰ Buna göre cins kavramı, tek tek fertlere delalet etmeyip tek tek türle-

²³ İbn Sînâ, *en-Necat*, çev. Kübra Şenel, (İstanbul: Kocabalı Yayınları, 2013), 13-15.

²⁴ İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, ed. Muhittin Macit, çev. Muhittin Macit, Ali Durusoy, Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 13.

²⁵ Eser ile ilgili geniş bilgi için bkz. Harun Takcı, *İbn Sînâ'nın el-Muhtasarü'l-Evsat Fi'l-Mantık Adlı Risalesi Üzerine Bir İnceleme*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

²⁶ İbn Sînâ, *el-Muhtasarü'l-Evsat fi'l-Mantık*, çev. Seyyid Mahmud Yusuf Sanî, (Tahran: Müesse-i Pejûheşi, 1396), 9.

²⁷ Ali Durusoy, “İbn Sînâ'nın ‘el-Mu'cezû's-Sağîr fi'l-Mantık’ Adlı Risâlesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13-15 (1995), 151.

²⁸ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî*, ed. Gürbüz Deniz, çev. Murat Demirkol, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 30.

²⁹ Kamil Kömürcü, “Fârâbî’de Beş Tümel Kavram”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 9. Özel Sayı, (2019), 267.

³⁰ İbn Hazm, *et-Takrîb*, 74.

re de delalet etmez. Cins, iki farklı türü çatısı altına alabilen bir kavramdır. Buna hayvan, canlı, cisim vb. kavramlar örnek verilebilir.

Yukarıda cins ile ilgili verilen ıstılahî tanımlardan yola çıkarak cinsin tanımı hakkında filozofların cinsin türden daha geniş olduğu ve onu kapsadığı, hakikatleri bakımından birbirinden farklı olan birden çok üzerine söylenen bir küllî olduğu konusunda ittifak ettiklerini söyleyebiliriz.

İstılahî tanımları kendi aralarında analiz ettiğimizde Aristoteles'in cinse birden fazla anlam yükleyip tür-fert kavramlarını da cins kavramı şeklinde tanımladığını görmekteyiz. Porphyrios da aynı tanımları vererek Aristoteles'i takip etmiştir. Bu, onların, kendi dönemlerinde cinsin hangi manalarda kullanıldığını vererek asıl literatürdeki manasını keşfetme arzusundan kaynaklanıyor olabilir. Oysa İslam filozoflarının tanımlarını incelediğimiz zaman tür-fert kavramlarını esas alarak tanım yaptıklarını görmemekteyiz. Genel olarak onlar, Aristoteles'in, "çok ve tür yönünden kendi aralarında hakikatleri bakımından farklı nesnelere öz bakımından yüklenen şeydir" tarifini esas alarak görüşlerini ortaya koymuşlardır.

Fârâbî Bağlamında Cins Kavramı

İslam Mantık Tarihinde mantık deyince ilk akla gelen isimlerden birisi "Muallim-i Sâni" olarak da bilinen Fârâbî'dir. Nasıl ki eserlerinde beş tûmelden ilk defa bahseden filozof Aristoteles ise İslam Mantık Tarihinde de beş tûmeli ilk defa işleyen düşünür Fârâbî olmuştur. Müellifin günümüze ulaşan mantık eserlerini incelediğimiz de beş tûmeli detaylı bir şekilde ele aldığını görmekteyiz. Bu eserlerden, *et-Taṭṭiā*, *İsâğûcî* ve *Kitâbü'l-Elfâzî'l-Müsta'mele fi'l Mantık* adlı yapıtlarında beş tûmeli detaylıca işlemiştir.

Fârâbî, *İsâğûcî* adlı eserinde cins kavramını "*bu nedir? sorusuna cevap olabilecek tûmellerin her ikisinden en genel olanıdır*" şeklinde tanımlamaktadır.³¹ Müellif, kendisinden daha geneli bulunmayan kavramı en yüksek/yukarı cins, kendisinden daha özeli bulunmayan kavramı en son tür,

³¹ Fârâbî, *İsâğûcî*, 64.

bu iki terim arasında yer alan kavramlardan her birini altında yer alan kavrama göre cins, üstünde bulunan kavrama göre tür diye adlandırmaktadır. Bunlar da orta tümellerdir.³²

Fârâbî, en genel terimler ile kategorileri kasteder. Bu kategoriler on tanedir. Kategorilerden ilk bahseden filozof Aristoteles olmuştur. Aristoteles'in *Organon* külliyyatının ilk kitabıdır. Filozofa göre kategori kelimesi varlığın ya da bir konuya yüklenen yüklemnin çeşitli anlamlarını ifade eder.³³ Bu kitabın konusunu terimler, terimlerin incelenmesi ve tasnifi oluşturur.³⁴ Şayet hangi kavramın genel, hangi kavramın özel olduğunu bilemezsek terimleri yanlış sıralarız ve bu da bizi mantık yanlışlarına götürür. Aristoteles, bu on temel kategoriye *Kategoriler* ve *Metafizik* adlı eserlerinde işler. On temel kategoriye, *Kategoriler* kitabında daha çok mantık açısından ele alırken *Metafizik* adlı eserinde ontoloji açısından işler.³⁵

Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf* adlı eserinde kategorileri en yüksek cinsler olarak kabul etmiştir ve onları açıklamıştır. Filozof, "bir lafzın delalet ettiği ve işaret edilen bu şeylerden birinin nitelendiği her aklî anlama" kategori adını verir.³⁶ Bu kategorilerden her birinin ihtiva ettiği türler daha genellerin altına gelecek şekilde sıralandığında her birindeki türler, en üst bir cinse ulaşır. Bu en üst cinsler ise on temel kategorinin sayısınca on tane olur. Bu kategoriler şunlardır; cevher, nicelik, nitelik, görelilik, mekân, zaman, durum, sahip olma, etki ve edilgidir.³⁷ On temel kategorinin akılda kalabilmesi için şu örneği verebiliriz: Selçuk (cevher), Sabri'nin oğludur (iza-fet). Kısadır (nicelik), sarıdır (nitelik). Bugün (zaman), okulda (mekân)

³² Fârâbî, *İsâgûcî*, 64. Fârâbî, "İsâgûcî", el-Mantık 'inde'l-Fârâbî, thk. Refik el-Acem, (Beirut: Dârül-Meşrik", 1985), 1/76-78.

³³ İbrahim Emiroğlu, Hülya Altunya, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018),176.

³⁴ Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970), 15.

³⁵ Süleyman Hayri Bolay, *Aristo Metafiziği ile Gazzâli Metafiziğinin Karşılaştırılması*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 42-43.

³⁶ Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf*, çev. Ömer Türker, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 4.

³⁷ Detaylı bilgi için bkz. Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf*; Keklik, *İslam Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*, 1970.

oturuyordu (durum). Elinde bir kalem vardı (mülk). Kalemi eğdi (etki) ve kalem eğildi (edilgi).

Kategoriler konusunda İbn Haldûn (ö. 808), *Mukaddime* adlı eserinde mantık kitaplarını tanıtırken birinci kitap hakkında şu ifadeleri kullanır: “Yüksek cinslerdir ki, zihinde mahsusatın tecridi oraya varır. Bunların üstünde başka bir cins bulunmaz. Buna *Kitabu'l-Makûlât* ismi verilir.”³⁸ İbn Haldûn daha sonra müteahhirîn dönemi âlimlerin bu kitabı hazf ettiklerini ifade edip bunun nedenini ise makûlât konusunun doğrudan değil, dolaylı olarak mantığı ilgilendirmesine bağlar.³⁹

Fârâbî bu on temel kategoriyi detaylı bir biçimde işlerken Aristoteles bu on temel kategoriden cevher, nicelik, nitelik, görelilik, etki ve edilgi kategorilerini geniş biçimde incelemiştir. Bir terimin başka bir terime karşı olması başlığı altında da sahip olma kategorisini işlemiştir. Bu kategoriler dışındaki zaman, mekân ve durum kategorilerini birer cümle ile açıklama yolunu tercih etmiştir.⁴⁰

Fârâbî, *Îsâğûcî* adlı yapıtında en yüksek cins, orta tümeller ve en özel tür ilişkisini örnekler üzerinden somutlaştırmaktadır. Bu somutlaştırma işlemini hurma ağacı üzerinden yapmaktadır. Şimdi biz de bu örneği filozofun kaleminden çıktığı gibi aktaralım. “*Mesela hurma ağacı olarak görülen tekilin hurma olduğunu bilmemiz durumunda, “Gördüğümüz nedir?” diye sorarız. Bu soruya verilecek en uygun cevap şudur: “O bir hurmadır”, “O bir ağaçtır”, “O bir bitkidir” ve “O bir cisimdir.” Bu cevaplar genellik ve özellik bakımından birbirinden farklıdır. Bunlardan hangi ikisini alırsan onlardan daha genel olanı cins, özel olanı ise türdür. Mesela “bitki” ve “cisim”; “bitki” tür, “cisim” cinstir. “Ağaç” ve “bitki” de böyledir, “ağaç” tür, “bitki” cinstir. Aynı durum “ağaç” ve “hurma ağacı”nda da vardır; “hurma ağacı” tür, “ağaç” cinstir. Bunların tamamında, en genel olan “cisim”dir ki onu en yüksek cins olarak*

³⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2009), 2/886.

³⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/887.

⁴⁰ Aristoteles, *Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989), 46.

alalım; onların tamamında en özel olan ise “hurma ağacı” ki “hurma ağacı”nı da en son tür olarak alalım. Bu durumda “ağaç”, “bitki”, “hurma ağacı” ile “cisim” arasında orta tümeller olur ve bu ikisinden her biri de tür ve cins olur.”⁴¹

Fârâbî, vermiş olduğu pasajda aşağıdan yukarıya ya da yukarıdan aşağıya cins ve tür kavramlarını göstermiştir. Bu kavramların yer aldıkları konuma göre cins ya da tür olabileceklerini belirtmiştir. Bunun yanında en genel kavramın en yüksek cins olup tür olamayacağını, en özel kavramın ise en özel tür olup cins olamayacağını açıkça ifade etmiştir. Müellif, bir örnek üzerinden konuyu anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır. Filozof, bir bakıma Porphyrios ağacı gibi bir ağaç betimlemiştir ve bunda da başarılı olmuştur. O halde örnek kapsamında değerlendirdiğimizde cins kavramı, iki tümel ya da verilen tümeller arasında daha genel olan şeklinde değerlendirilebilir. Cins kavramı, camî’ bir kavram olup kuşatıcı özelliğe sahiptir. Örnekten anladığımız kadarıyla filozof, cins kavramını da kendi arasında ayırıştırarak kısımlarının olduğunu ifade etmiştir.

380
OMÜİFD

Filozofun açıklamalarına baktığımızda cins ve tür kavramlarının yüklem yapıldığını da görürüz. Yukarıda filozofun verdiği örneğe baktığımızda “cisim”, “bitki”, “ağaç” ve “hurma ağacı” arasındaki ilişkiyi şöyle ifade edebiliriz. “Hurma ağacı, ağaçtır”, “hurma ağacı, bitkidir”, “hurma ağacı, cisimdir”. Bu örneklerde görüldüğü üzere yüklem konuyu tamamen kuşatmıştır. Ama bunun tam tersi olan “ağaç, hurma ağacıdır”, “bitki, hurma ağacıdır”, “cisim, hurma ağacıdır” dediğimizde yüklem konuyu tamamen kuşatamamaktadır, bilakis konuyu sınırlamaktadır. O halde şu sonuca ulaşabiliriz. Türlerden bir kısmı fertlere, cinslerden bir kısmı türlere ve konumuna göre cins veya tür olan kavramlar da hem konu hem yüklem olabilme özelliğine sahiptir. Yani daha genel olan kavram daha özel olan kavrama göre yüklem olmak zorundadır. Üstte yer alan kavram altta bulunan kavrama göre kullanılır, ama altta yer alan kavram üstte bulunan kavram için kullanılmaz.

⁴¹ Fârâbî, *Îsâgûcî*, 65-66.

Bir başka örnek üzerinden konuya baktığımızda altın, elmas, gümüş ve bakır kavramlarının her biri türdür. Bu kavramlar maden çatısı altında toplanmaktadırlar. Maden kavramı ise cansız kavramının, bu kavram da cisim teriminin, cisim kavramı ise cevher kavramının çatısı altında birleşmektedir. “Gümüş madendir” diyebildiğimiz halde “maden gümüştür” diyemeyiz. Zira gümüşten başka altın, elmas, bakır, taş kömürü vb. madenler bulunmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse cins birbirinden farklı birçok kavrama yüklenirken, tür birbirinden farklı olmayıp sayıca çok olan kavramlara yüklenir. Nitekim Refik el-Acem, *Îsâgûcî* şerhinde “Fârâbî cins ve tür tümellerinin arasını nasıl ayırt etmiştir?” sorusunu sorup yanıt olarak ise cins ve tür tümellerinin tanımlarını ve örneklerini vermektedir.⁴² Örneğin “insan, at ve inek canlıdır” dediğimizde bu kavramların her biri tür olup canlı kavramı cinstir. Görüldüğü üzere bu kavramların her biri birbirinden farklı olup kendilerinden daha genel olan ve onları kuşatan bir kavramda birleşmişlerdir. “Ömer, Selçuk ve Ramazan insandır” dediğimizde ise bu kavramlar fert olup insan türüdür. Burada ise bu kavramlar birbirlerinden farklı olmayıp türleri olan insan kavramı bu terimlere yüklem olmuştur.

Fârâbî, eserlerinde cins kavramının kısımlarından bahsetmektedir. *Îsâgûcî* adlı eserinde cins kavramını yakın cins, uzak cins ve bölüşen/paydaş türler diye üç kısma ayırmaktadır. “Bir cinsin altında türler bulunsa ve bunlarla bu cins arasında başka bir ara cins bulunmasa, bu cins, bu türlerin “yakın cinsi” olur ve bu türler de “bölüşen/paydaş/kasîme türler olur.”⁴³ Bu tanıma şu örneği verebiliriz: “ağaç”, “bitki”, “canlı”, “cisim” ve “cevher” terimlerine baktığımızda ağaç kavramının yakın cinsi bitki, bitki teriminin yakın cinsi canlı, canlı kavramının yakın cinsi cisim, cisim kavramının yakın cinsi ise cevherdir. Görüldüğü üzere bir kavramın yakın cinsi onun bir üstündeki kavram olup bu cinsler de bölü-

⁴² Refik el-Acem, “Şerh ala *Îsâgûcî*”, “el-Mantık ‘inde’l-Fârâbî” (Beyrut: Dârül-Meşrik, 1986), 131.

⁴³ Fârâbî, *Îsâgûcî*, 68.

şen/paydaş/kâsîme türler şeklinde isimlendirilir. Yakın cins ve uzak cins kavramlarını İslam dini üzerinden örneklendirdiğimizde, İslam'ın yakın cinsini ilahi din, uzak cinsini ise din şeklinde ifade edebiliriz.⁴⁴

“Bu cinsin üzerinde bulunan her cins de bu türlerin “uzak cinsi” olur. Farklı cinslerin altında bulunan türler, “ bölüşen/paydaş olmayan türlerdir.”⁴⁵ Bu açıklamalara baktığımızda filozof, yakın cinsin üstünde yer alan kavramı uzak cins şeklinde tanımlamaktadır. Yukarıda verdiğimiz örneğe tekrardan bakarsak “ağaç” kavramının uzak cinsi “canlı”, “bitki” kavramının uzak cinsi “cisim”, “canlı” kavramının uzak cinsi ise “cevher” kavramıdır. Bunun tam tersine baktığımızda ise “cevher” kavramının yakın türü “cisim”, uzak türü ise “canlı” kavramıdır. Yakın cins-uzak cins, yakın tür-uzak tür kavramları birbirleriyle ilişkili olup bu kavramlardan herhangi biri varsa diğerlerinin de olması zorunludur.

Bölüşen/paydaş olmayan türlere gelince ise hayvan-hurma ağacı veya bitki-insan kavramlarını örnek verebiliriz. Bu kavramlara baktığımızda canlı kavramı, duygulu ve duygusuz diye ikiye ayrılmaktadır. Duygulu (hayvan) kavramı, akıllı ve akılsız diye ikiye bölünürken hurma ağacı bu çatı altında hiçbir şekilde kendine yer bulamamaktadır. Aynı şekilde duygusuz kavramı da bitki kavramını içine almaktadır. Bu kavramın içinde de insan kavramı hiçbir şekilde girememektedir. O halde bölüşen/paydaş olmayan türlerin kısmi de olsa kavramlar arası ilişkilerin ayrıklık bölümüne denk geldiğini ifade edebiliriz. Nitekim ayrıklık konusu olan kavramların her biri diğerinin hiçbir ferdiyi içine almamaktadır. Mesela kuş-insan-, taş-insan, bitki-böcek vb. gibi kavramları örnek olarak gösterebiliriz. Ama bu kavramların bir kısmı balık-insan örneğinde görüldüğü gibi bölüşen/paydaş olan türler kısmına da girmektedir Çünkü aynı cins çatısı altında birleşmektedirler.

“Birbirinin altında bulunmayan cinsler dörttür: Birincisi, yüksek cinslerdir. İkincisi, her biri farklı bir yüksek cinsin altında bulunan orta cinslerdir.

⁴⁴ Cafer Sadık Yaran, *İnformel Mantık*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), s.43.

⁴⁵ Fârâbî, *İsâgûcî*, 68.

Üçüncüsü, bölüşen/paydaş türler olan cinsler olup dördüncüsü ise her biri diğerininkinden farklı bir cinsin altında tür olarak bulunan ve her biri tek bir yüksek cinsle ulaşan orta cinslerdir."⁴⁶

Fârâbî'nin açıklamasına baktığımızda cins kavramını bu sefer de birbirinin altında bulunmayan cinsler çatısı altında dört kısma ayırmaktadır. Bunların ilkini, en üst cinsler diye adlandırmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi en üst cinsler on temel kategoridir. Bu kategoriler, cevher, nicelik, nitelik, görelilik, mekân, zaman, durum, sahip olma, etki ve edilgidir. Bu kategorilerden cevher zatî olup diğerleri cevher kavramına bağlı olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Bu kategorilerden nicelik, mekân ve etki kategorilerini örneklerle açıklayalım. Nicelik, 'ne kadar, kaç, nice?' sorularının cevabını bildiren kategoridir. Örneğin çizgi, zaman, sayılar ve sözler vb. kavramlar, bir nicelik bildirip nicelik kategorisinin altına girerler. Mekân, 'nerede?' sorusunun yanıtı olan kategoridir. Mekân kategorisi, en yüksek cins olup okulda, çarşıda, camide, fakültede yukarıda, aşağıda gibi konum bildiren tüm kavramları kapsar. Etki kategorisi, 'o ne yapar?' sorusuna yanıt olan kategoridir. Mesela kesiyor, kırıyor yakıyor vb. kavramların hepsi, etki kategorisinin altına girer.⁴⁷ Bu kategorilerin hepsi en yüksek cinsler olup filozofun kastetmiş olduğu yüksek cinslerdir. Çünkü bu kategorilerden daha genel kavramlar bulunmamaktadır.

Her biri farklı bir yüksek cinsin altında bulunan orta cinslere gelince on temel kategorinin altında yer alan kavramlar kastedilmektedir. Mesela cevher kategorisinin içinde hayvan, bitki, cisim gibi kavramlar yer almaktadır. Nitelik kategorisinin içinde renkler vb. kavramlar bulunmaktadır. Nicelik kategorisi ise sayılar ve sözler kavramlarını ihtiva etmektedir. Bu kavramlara baktığımızda her biri farklı bir yüksek cinsin altında yer almaktadırlar.

⁴⁶ Fârâbî, *İsâgüci*, 68.

⁴⁷ Aytakin Özel, *Tasavvurlar Mantığı ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş -I-*, (Bursa: Bursa Akademi, 2019), 115-118; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, (Ankara: Elis Yayınları, 2013), 76-77.

Bölüşen/paydaş olan cinslere gelince bir kavramın yakın cinsi olan kavramlar yani hem cins hem tür olan kavramlar bölüşen/paydaş olan cinslerdir. “Cevher”, “cisim”, “canlı”, “hayvan” ve “insan” kavramlarına baktığımızda “cisim”, “canlı” ve “hayvan” kavramları hem cins hem tür olan kavramlar olup bölüşen/paydaş olan cinsler diye isimlendirilirler.

Sonuncusu ise her biri diğerininkinden farklı bir cinsin altında tür olarak bulunan ve her biri tek bir yüksek cinse ulaşan orta cinslerdir. “Cevher”, “cisim”, “canlı”, “hayvan” (duygulu) ve “akıllı” kavramlarına baktığımızda “hayvan” kavramı “akıllı” (insan) ve “akılsız” (balık, eşek, inek) varlıkları kapsamaktadır. “Canlı” kavramı ise “duygulu” (hayvan) ve “duygusuz” (bitki) varlıkları kuşatmaktadır. “Cismi olan” kavram ise “canlı” (bitki, hayvan) ve “cansız” (taş, demir, altın) kavramlarını kuşatmaktadır. O halde bu kavramların her biri farklı bir cinsin altında tür olarak bulunup her biri tek bir yüksek cinse ulaşır. Akıllı ve akılsız kavramları tür olup üzerinde yer alan duygulu kavramı cins olur. Hayvan ve bitki kavramları tür olup onun üzerinde yer alan canlı kavramı cins olur. Canlı ve cansız kavramlar tür olup cisim kavramı ise cins olur. Cismi olan ve cismi olmayan kavramlar tür olup cevher kavramı en yüksek cins olur. Görüldüğü üzere tüm kavramlar farklı bir cinsin altında yer almasına rağmen tek bir yüksek cinsin altında birleşmektedirler.

Ahmet Cevdet Paşa da (ö. 1895) cins kavramını , “hakâiki muhtelifenin zâtisi olan küllidir” şeklinde tanımlamaktadır. Cinsin çeşitleri ve derecelerinden bahsetmektedir. Ona göre cins kavramının yakın ve uzak olmak üzere iki çeşidi vardır. Bir nev'in hemen üstünde bulunan cinse yakın cins, uzakta olanına ise uzak cins denmektedir. Mesela insanın yakın cinsi hayvan, uzak cinsleri canlı, cisim ve cevherdir. Cinsin derecelerini ise üçe ayırmaktadır. Bunlar, en üstte bulunan cins, yüksek cins (*cins-i ali*); ortada bulunan cinsler, orta cins (*cins-i mutavassıt*); en altta bulunan cins, aşağı cinsler (*cins-i sâfil*) dir. Cevher yüksek cinse; cisim, canlı, orta cinse; hayvan ise aşağı cinse örnek olarak verilebilir.⁴⁸

⁴⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedâd*, (Matbaa-i Âmire, 1293),14-23.

Fârâbî, *et-Tavtia* adlı eserinde cins ile ilgili iki tanım vermiştir. Bu tanımlardan ilkinde göre “iki şeyin cevherleri bakımından benzeştiği iki basit yüklem daha genel olanı cins” diye isimlendirmiştir.⁴⁹ Filozof, ikinci verdiği tanımda ise cins kavramını , “şu gördüğümüz veya genel olarak hissettiğimiz şey nedir? (sorusunu) cevaplama da uygun cevabı oluşturan iki basit yüklemden daha genel olanıdır” şeklinde tanımlamıştır.⁵⁰

Filozofun vermiş olduğu tanımlardan hareketle diyebiliriz ki cins kavramı beş tümel için de en genel olmak zorundadır. Onun altında yer alan kavramlar ondan daha özel olmak zorundadır ya da cins kavramının vasıflarını, niteliklerini ifade ederler. Örneğin papatya, gül, lale, çınar ağacı vb. gibi kavramlar bitki çatısı altında toplanmaktadır. Bu bitki kavramı en genel kavram olup cins kavramını karşılamaktadır. Onun altında yer alan kavramlardan her biri bitkiden daha özel olduğu için tür adını almaktadır. Bu kavramların her birini bir diğerinden ayırt eden vasıflar bulunurken her birinin ortak olduğu yönler de mevcuttur.

Filozofun vermiş olduğu iki tanımı incelediğimiz de cins kavramını yüklem açısından ele aldığını ve bu yüklemelerin genel olanı cins diye tanımladığını görmekteyiz.

Yüklemler iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar, basit ve bileşik yüklemelerdir. Basit yüklemler, kendisine müfret bir lafızla delâlet edilendir. Buna örnek olarak “insan”, “hayvan”, “siyah” gibi kavramlar verilebilir. Bileşik yüklemler ise böyle olmayıp bileşik bir lafızla kendisine delâlet edilendir. Buna da “taş atan” ve “konuşan insan” örnek olarak gösterilebilir.⁵¹ Kıscası basit yüklemler tek bir kavramla ifade edilirken bileşik yüklemler birden fazla lafızla ifade edilir. Bu durumda basit yüklemler beş tane olup cins, tür, ayırım, hâssa ve ilinti şeklinde ifade edilirler. Bu kavramlar literatürümüzde beş tümel veya külliyat-ı hamse olarak da bilinir.

⁴⁹ Fârâbî, *et-Tavtia*, çev. Yaşar Aydın, 26; Fârâbî, *et-Tavtia*, çev. Mübahat Türker- Küyel, 29.

⁵⁰ Fârâbî, *et-Tavtia*, çev. Yaşar Aydın, 30; Fârâbî, *et-Tavtia*, çev. Mübahat Türker- Küyel 30.

⁵¹ Fârâbî, *et-Tavtia*, çev. Yaşar Aydın, 26; Fârâbî, *et-Tavtia*, çev. Mübahat Türker- Küyel 29.

Konu-yüklem ilişkisine baktığımızda yüklemelerin bir kısmı bir konudan daha fazlasına yüklenme özelliğine sahiptir.⁵² Mesela insan kavramını ele aldığımızda bu kavram Ömer, Selçuk ve Osman'a yüklenebilir. Çünkü Ömer insandır, Selçuk insandır, Osman insandır. Bu insan kavramı aynı tür çatısı altına giren birden fazla konuya yüklem olmaktadır. Hayvan kavramına baktığımız zaman bu kavramın da birbirinden farklı birden çok türe yüklenme özelliğine sahip olduğunu görmekteyiz. Buna örnek olarak at, inek, Ali ve Ayşe verilebilir.

Yüklemelerin bir kısmı bir konudan daha çoğuna yüklenme özelliğine sahip değildir. Örneğin "Mansur", "bu inek", "bu araba" dediğimizde sadece işaret edilen kavramları ifade ederiz. Zira bu ifadeler ya hiçbir şeye yüklenmezler ya da yüklendiklerinde sadece belli bir şeye yüklenirler. Yüklenenlerin ise bir kısmı sadece bir konuya yüklenir.⁵³ Örneğin "şu oturan Ayşe'dir" ya da "gelen Osman'dır" dediğimizde yüklem sadece bu cümlelerde geçen konuyu kapsamaktadırlar.

Kısaca ifade edebiliriz ki bir yüklem birden fazla konuya yüklenebiliyorsa tümel anlam, birden fazla konuya yüklenme özelliğine sahip değilse tekil anlam olarak ifade edilir. Mesela cevher, cisim, canlı, hayvan, akıllı ve İbrahim kavramlarına baktığımızda İbrahim kavramı tekil olup sadece kendini karşılamaktadır. Yani A A'dır şeklinde de ifade edebiliriz. Ama diğer kavramlar birbirlerinden farklı konulara yüklem olabilme özelliğine sahiplerdir. "İbrahim akıllıdır", "İbrahim hayvandır", "İbrahim canlıdır", "İbrahim cisimdir", "İbrahim cevherdir" diyebildiğimiz halde "Cevher İbrahim'dir" diyemeyiz. Bu da kavramlar mantığının, beş tümelin, işlem ve kaplam ilişkisinin bilinmesinin önemini göstermektedir.

Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık* adlı eserinde cins kavramını şu şekilde tanımlamıştır: "Birtakım bireyler varsa ve müfret lafızların delâlet ettiği bir gurup tümel de bunlara yüklem olmada ortak olursa ve bunların tamamı da bunlar hakkında 'o nedir?' ile sorulan sorunun cevabında alınmayana

⁵² Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, çev. Yaşar Aydın, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016) 32.

⁵³ Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, 32.

uygun ise bu tümellerin genel olanına cins denir."⁵⁴ Filozofun vermiş olduğu tarife baktığımızda bu eserinde de cins kavramını genellik ve yüklem açısından tanımladığını görmekteyiz. Kavramsal olarak baktığımızda ise hayvan kavramının insan kavramına göre daha genel olduğu, insan kavramının hayvan kavramına nispetle daha özel olduğunu anlarız. Bunu önermesel formda "bütün insanlar hayvandır" şeklinde ifade ettiğimizde kavram olarak genel terimin (hayvan) daha özel terime (insan) yüklem olduğunu görürüz. Kıyasın unsurları açısından baktığımızda büyük terimin yüklem küçük terimin konu olduğunu ifade edebiliriz. Bu açıdan daha genel olan hayvan terimi cins olurken daha özel olan insan terimi tür olmaktadır.

*"Bir tümel başka bir tümele yüklendiğinde iki yönden biriyle yüklenir: Ya mutlak yükleme ya da mutlak olmayan yükleme. Mutlak yükleme, konusuna her sözümler bitiştiğinde yüklem doğru olursa doğru olur. Mutlak olmayan yükleme ise, konusuna her sözümler bitiştiğinde yanlış olursa olur."*⁵⁵ Bu pasajdan hareketle mutlak olan yükleme "bütün insanlar hayvandır" örneğini verebiliriz. Mutlak olmayan yükleme ise "bütün hayvanlar insandır" tümel önermesini örnek olarak gösterebiliriz, ama bu tümel önerme yanlış olur. Bu önermenin doğru olabilmesi için bu önermeyi, tikeli olan "bazı hayvanlar insandır" şeklinde ifade edersek bu önerme doğru olur.

Kısaca ifade etmek gerekirse daha genel olan kavramlar daha özel olan kavramlara mutlak olan yükleme yüklenirken daha özel olan kavramlar daha genel olan kavrama mutlak olmayan yükleme yüklenir. Porphyrios'un ağaçından hareketle diyebiliriz ki cevher, cisim, canlı, duygulu (hayvan) ve akıllı (insan) kavramlarına baktığımızda cevher terimi tüm kavramlara mutlak olan yükleme yüklenirken insan kavramı bütün kavramlara mutlak olmayan yükleme yüklenir. Hayvan, canlı ve cisim kavramları da orta tümeller oldukları için kendilerinden özel olan kavramlara mutlak olan yükleme kendilerinden daha genel olan kavramlara ise mutlak olmayan yüklemlerle yüklenirler.

⁵⁴ Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, 39.

⁵⁵ Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, 35.

Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık* cins kavramının kısımlarından bahsedip bunları yakın, uzak ve orta cinsler olmak üzere üç kısma ayırmıştır. "Türe yüklem olan cinslerin 'en özel' olanı vardır; öyle ki, bu cinslerden hiçbirisi ondan daha özel olarak türe yüklenmez. 'En genel' olanı vardır; öyle ki, bu türe ondan daha genel bir cins asla yüklenmez ve öyleleri de vardır ki, kendisinden daha özeli olmayan en özel cinsten daha genel ve kendisinden daha geneli olmayan en genelden daha özeldir. En özel cins, 'türün yakın cinsi' olarak adlandırılır. Kendisinden daha geneli olmayan en genel cins ise 'uzak cins', 'en yüksek/en yukarı cins' olarak adlandırılır. Yakın cinsten daha fazla genel ve en yüksek cinsten daha özel olan ise 'orta cins olarak adlandırılır.'⁵⁶

Fârâbî'nin açıklamalarını şu şekilde değerlendirebiliriz: Yakın, orta ve uzak cinslerin tanımlarına baktığımızda bu kısımları genel-özel ve yüklem kavramlarıyla yakından ilgilidir. Bu kavramların içerisinde uzak cins, en genel cins olup bu en genel cinsler ise sınırlı sayıdadırlar. Orta cinslere gelince bu cinsler uzak cins ile yakın cins arasında aracı konumunda olup buldukları konuma göre cins veya tür olurlar. Yakın cins baktığımızda ise bu kısım, türün bir üstünde yer alan kavramlar ile orta tümellerden cins ve tür olabilen kavramların hemen üstünde yer alan kavramlardır. O halde uzak cins tür olamayan cinstir. Yani bunlar on temel kategorilerdir. Orta ve yakın cinsler ise bazen tür olabilen cinslerdir.

Kavramlar mantığı açısından baktığımızda bazı kavramların bazı kavramlardan daha genel olduğunu görürüz. Mesela menekşe, gül, papatya terimleri tür olup çiçek kavramı cins olmaktadır. Çiçek kavramı bunların yakın cinsi olup bitki kavramı da bu terimlerin uzak cinsi olmaktadır. Bu kavramların en uzak cinsi ise en genel kavram olan cevher terimidir.

Önermeler mantığı bağlamında konuyu örneklendirirsek "lale çiçektir", "lale bitkidir", "lale cevherdir" önermeleri yakın, orta ve uzak cins-

⁵⁶ Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, 40.

lerden oluşan önermelerdir. Çiçek kavramı, lale teriminin yakın cinsi; bitki kavramının yakın türü; cevher kavramının ise en uzak türü olmaktadır. Her ne kadar bitki laleye göre uzak cins olsa da asıl uzak cins en genel kavram olan cevher kavramıdır.

Yakın, orta ve uzak cinslerin sıralanışına gelince orta cinsler uzak cinsin altında sıralanırlar. Orta cinslerin bir kısmı ise bir kısmının altında sıralanır, yakın cins bazı orta cinslerin altında sıralanırken tür yakın cinsin altında, birey de türün altında sıralanır.⁵⁷ Yüksek cinsler, hiçbir zaman tür olamayacağı gibi başka bir kavramın altında da sıralanmazlar. Çünkü onlardan daha genel kavramlar yoktur. Bu yüksek cinslerin içine giren kavramlar birbirlerinden farklı olup bu kavramlar aynı anda iki yüksek cinsin altına giremez.

“Herhangi iki bireyle ilgili olarak, birine yüklenen tümellerin, diğerine yüklenen tümellerle bizzat aynı olması mümkün olduğunda, ya onlardan birine ‘o nedir?’ yoluyla yüklenen tümellerin bir kısmı diğerine yüklenen tümellerin bir kısmıyla bizzat aynı olur. Ya da onlardan birine ‘o nedir?’ yoluyla yüklenen tümellerin tamamı, aynıyla diğer bireye de ‘o nedir?’ yoluyla yüklenir. Şu halde birincide bazı tümellerde ortak bazılarında ise farklıdır, ikincinde ise ‘o nedir?’ yoluyla kendisine yüklenen bir tümel asla farklı olmaz.”⁵⁸

Yukarıdaki pasajı şöyle ifade edebiliriz: Fârâbî, *Îsâgûcî* adlı eserinde hurma ağacı, ağaç, bitki ve cisim örnekleri üzerinden cins ve tür ilişkisini ifade etmiştir. Porphyrios ise *Isagoge* adlı eserinde cevher, cisim, canlı, duygulu (hayvan) ve akıllı (insan) kavramları üzerinden beş tümeli resmetmiştir. Dikkat edilirse hurma ağacı ve akıllı kavramları canlı, cisim ve cevher kavramlarında ortak tümellerde buluşurlar. Fakat insan kavramı, akıllı ve duygulu olması yönünden hurma ağacından ayrılırken hurma ağacı da duygusuz ve bitki yönünden akıllı kavramından ayrılır. O halde tümellerin bir kısmında ortak olurlarken bir kısmında farklılaşırlar. Filozofun “birinci” ile kastetmek istediği şeyin bu olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁷ Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, 41.

⁵⁸ Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, 42.

Diğer taraftan Ömer ve Selçuk'a baktığımızda bu iki kavramda insan çatısı altına girip bu iki terimi kapsayan kavramlar birbirleriyle aynı olmak zorundadırlar. Yani bu iki kavram tüm tümellerde birleşmek zorundadırlar zira ikisi de tek bir türün altında yer almaktadırlar. Bu iki kavram sadece nitelikleri yönünden birbirinden farklı olabilirler. Boyları, renkleri, dilleri vb. her ne kadar farklı olsa da bu onların zatî yönlerine etki etmez. Çünkü bunlar insanı insan yapan şeyler olmayıp bunların yok olmasıyla insan kavramı yok olmaz. Filozofun "ikinci" ile kastetmek istediği şeyin bu olduğunu ifade edebiliriz.

Kısaca ifade etmek gerekirse birbirinden farklı türler bir çatı altında birleşip birden fazla tümele yüklem olabilirler. Ama bu türlerin kendilerine has özellikleri diğer türler için geçerli değildir. Akıllı kavramı ata yüklem olamayacağı gibi akılsız kavramı da insana yüklem olamaz.

*"Kendilerine, 'o nedir?' yoluyla yüklenenlerin tamamında farklı olan bireyler, 'yüksek cinsler bakımından farklı olanlar' diye adlandırılır. Bazısında farklı bazısında ortak olanlar da, 'tür bakımından farklı olanlar diye adlandırılırlar. Kendilerine, 'o nedir?' yoluyla yüklenen bir tümelde asla farklı olmayanlar ise, 'sayı bakımından farklı olanlar' diye adlandırılırlar."*⁵⁹

Fârâbî'nin açıklamalarına baktığımızda vermiş olduğumuz pasajda, yüksek cinsler bakımından farklı olanlar, tür bakımından farklı olanlar ve sayı bakımından farklı olanlar olmak üzere üç kısımdan söz etmiştir. Yüksek cinsler bakımından farklı olanlar, on temel kategorinin altına giren her bir kavram olup sadece tek bir kategoride değerlendirilebilen kavramlardır. Mesela sayı kavramı nicelik kategorisinin altında değerlendirilirken hayvan kavramı cevher kategorisi altında değerlendirilir. Beslenen, canlı vb. kavramlar cevher kategorisinin içine girerken nicelik kategorisinin içine girememektedir.

Tür bakımından farklı olanlara gelince bu cümle cins kavramını ifade etmektedir. Nitekim cins kavramı da hakikatleri bakımından birbirinden farklı olan çok şeyi içine almaktadır. Sarı, kırmızı, beyaz vb. renkler

⁵⁹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, 43.

tür olup bunların birleştiği çatı, renk tümelini karşılamaktadır. Bu renk tümeli de cins olmaktadır. Aynı şekilde at, insan, balık kavramları tür olup hayvan kavramı cins olmaktadır. O halde filozofun tür bakımından farklı olanlarla kastettiği cins kavramıdır.

Sayı bakımından farklı olanlar ise tür olarak isimlendirilir. Türün tanımını da hakikatleri bakımından değil sayı bakımından birbirinden farklı olan birden çok şeye söylenendir şeklinde ifade edilir. İnsan, beyaz, at, timsah vb. gibi kavramlar hep türü ifade eder. Çünkü bu kavramların kaplamaları hakikatleri bakımından farklı olmayıp sadece sayı yönünden farklıdır. İnsan kavramına baktığımızda bunun içine sayı bakımından farklı olan birçok fert girmektedir. Ondan dolayı tür ve cins kavramları sınırlı sayıda iken fert kavramları sonsuz sayıdadır. Bu fertler nitelik bakımından birbirlerinden farklılaşırlar. Boy, renk, ağırlık vb. gibi kavramlar buna örnek verilebilir.

Görüldüğü üzere cins ve tür kavramları, hem kavramlar mantığı hem de önermeler mantığı ile yakından ilgilidir. Zaten kavramlar ve önermeler kıyasa hazırlık olduğundan bu iki konu kıyas konusu ile de yakından alakalıdır. O halde diyebiliriz ki beş tümel ve özellikle de cins ve tür kavramlarının bilinmesi bu konuların daha sağlam bir zemine oturtulmalarını sağlayacaktır.

Sadreddin Konevî (ö. 1274), cinsin üç türünden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi doğal cinstir. Buna hayvan, hayvan olması itibariyle bir şeydir örneği verilebilir. Yani kavram sadece lafız olarak ele alınıp mefhum olarak ele alınmamaktadır. İkincisi mantıksal cins olup hayvan kavramının salt kavram olması buna misal gösterilebilir. Hayvan kavramının mantıksal anlamdaki anlamına baktığımızda lafızla beraber mefhumunda devreye girdiğini ifade edebiliriz. Hayvan lafzının mefhumuna at, insan, inek vb. kavramlar girmektedir. Bu da mantıksal anlamdaki cins kavramını vermektedir. Üçüncüsünü ise akli cins olup hayvanın herhangi bir şey olması ve bir cins olması şeklinde ifade eder. Bu ise hayvanın kaplamasına giren bir kavramın kendisiyle beraber hayvan özelliğini de taşıdığını ifade etmektedir. Mesela insan konuşan hayvandır dediğimizde in-

san, hayvan kavramına katılmıştır. Bunun sonucunda hayvanların bir kısmının insan olduğunu anlarız.⁶⁰ İslam filozofları özellikle Mantık kitaplarında cins kavramının mantıksal anlamına yer vererek diğer anlamlarına yer vermemişlerdir. Özellikle de ele aldığımız filozoflarda bu durumun açık bir şekilde kendini gösterdiğini ifade edebiliriz.

Sonuç

Kavramlar mantığının özünü beş tümel, beş tümelin özünü de cins kavramı oluşturmaktadır. Kavramlar olmadan insan düşünemez, düşünemediği için de kendini ifade edemez. Önerme kurabilmek, kıyas oluşturabilmek, kısaca konuşabilmek için kavramlara ihtiyaç duymaktayız ve kavramlar olmadan da mantığın diğer düşünüş biçimlerine geçiş yapamayız. Nasıl ki sayıları kullanmadan Matematik ile uğraşanlar sayı ilmini ortaya koyamıyorlarsa kavramlar olmadan da Mantık ilmiyle ilgilenenler Mantık ilmini meydana getiremezler.

392

OMÜİFD

Cins kavramının Arapça, İngilizce ve Türkçe sözlük anlamlarına baktığımızda bu sözcüğün tür kavramından daha kapsamlı ve birçok türü içerdiğini ifade edebiliriz. Cins kavramıyla ilgili verilen ıstılahî tanımlara baktığımızda filozoflar, cins kavramının tür kavramından daha geniş olduğunu ve onu kapsadığını ifade etmişlerdir. İslam filozoflarının, cins kavramının “hakikatleri bakımından birbirinden farklı olan birden çok çoklar üzerine söylenen bir küllî” olduğu tanımında ittifak ettiklerini söyleyebiliriz.

Fârâbî'nin cins kavramıyla ilgili vermiş olduğu tanımları kendi arasında değerlendirdiğimizde bu tanımların birbirleriyle bütünlük oluşturduğunu görmekteyiz. Filozofun vermiş olduğu tanımlarla Aristoteles ve Porphyrios'un tanımları arasında farklılıklar ve benzerlikler vardır. Özellikle filozofun, Aristoteles'in *Topikler* adlı eserinde vermiş olduğu tanımları benimsediğini ifade edebiliriz. O halde Aristoteles'in *Topikler* adlı eserindeki cins kavramına vermiş olduğu anlam ile Fârâbî'nin vermiş olduğu

⁶⁰ Sadreddin Konevî, *Miftâhu'l-Gayb*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 250.

anlam arasında benzerlik vardır. Kanaatimizce Fârâbî bu kitaba bağlı kalarak tanımlarını oluşturmuştur. Her iki filozof tanımlarında, cinsi yüklem açısından tanımlamışlardır. Farklı birçok türü kapsaması gerektiğini belirtmişlerdir.

Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserinde vermiş olduğu cins tanımlarının birçoğunun İslam filozoflarınca benimsenmemiş olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim bahsettiğimiz hususu ele aldığımız İslam mantıkçıların yapmış olduğu tanımlarda açık bir şekilde görmekteyiz. Fârâbî'nin cins kavramıyla ilgili vermiş olduğu tanımlardan hareketle Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserindeki tanımlara benzer bir tanımın varlığı onun eserlerinde mevcut değildir. Fakat bu tanımlardan haberdar olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Fârâbî, Aristoteles'in kitaplarına ulaşmış, onları şerh etmiştir. Bununla beraber İbn Sînâ ve İbn Hazm da bu tanımların Yunan diline ait özellikler taşıdığını ifade etmişlerdir. O halde diyebiliriz ki Aristoteles ve Porphyrios cins kavramının tanımında mantıksal anlam yanında toplumun ve gramerin bu kavrama yüklemiş oldukları tanımları da benimsemişlerdir. Bundan dolayı onlar arasında cins kavramını tanımlamalarında bir bütünlük söz konusuken mantıksal bağlamda böyle bir durum söz konusu değildir. Porphyrios da vermiş olduğu tanımların üçüncüsünün felsefecileri ilgilendirdiğini ifade ederek kendinden sonra gelen İbn Sînâ ve İbn Hazm'ın görüşlerini doğru kılmıştır.

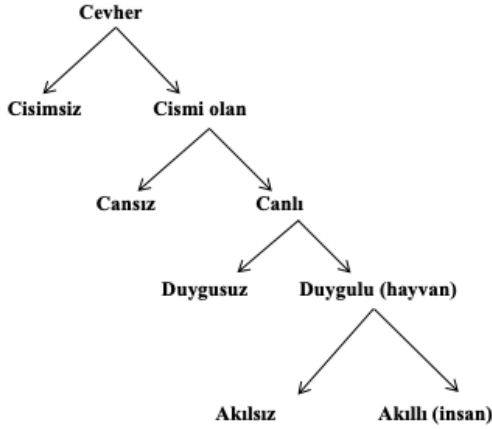
Fârâbî eserlerinde Porphyrios ağacı gibi bir ağaç betimlemiştir ve bunda da başarılı olmuştur. Filozofun vermiş olduğu tanımlara baktığımızda cins kavramını yüklemek açısından ele aldığını ve bu yüklemelerden genel olanını cins diye tanımladığını görmekteyiz. Genelde cins ve tür kavramlarını aynı tanım içerisinde ifade etmiştir. Daha sonra cins ve tür kavramlarının kısımlarından bahsederek bu iki kavramı örneklemiştir. Fârâbî, eserlerinde cins kavramlarını kısımlara ayırıp bunlardan detaylı bir şekilde bahsetmiştir.

Sonuç olarak Aristoteles ve Porphyrios'un cins kavramına yükledikleri anlamlar kendi içinde bir bütünlük sağlarken İslam filozoflarının tanımları da kendi içinde bir bütünlük oluşturmaktadır. Fârâbî'nin cins

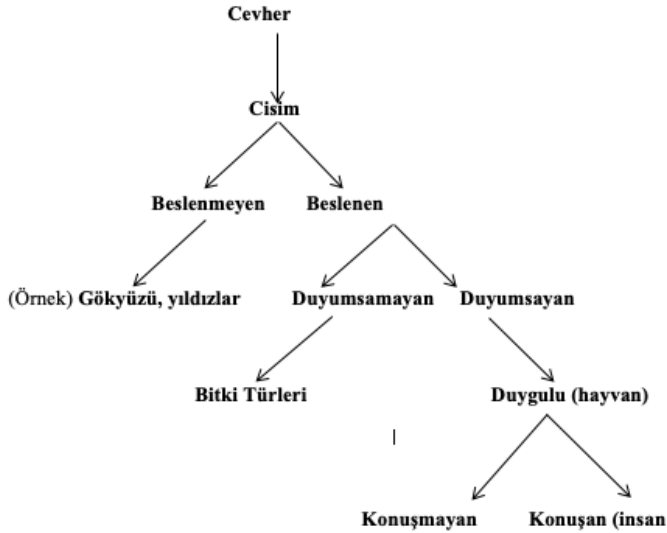
kavramı ile ilgili vermiş olduğu tanımlarda bir bütünlük vardır. Bu tanımları kendi aralarında değerlendirdiğimizde de tanımlar birbirini tamamlar niteliktedir. Filozof, eserlerinde cins kavramını yüklem ve genellik açısından tanımlamıştır. Genelde cins ve tür kavramlarını aynı tanım içerisinde zikretmiştir. Daha sonra cins ve tür kavramlarının kısımlarından bahsederek bu iki kavramı örneklendirmiştir. Bu da bu alanda çalışma yapacak kişilerin bu kavramların daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır.

EK

Porphyrios Ağacı

Fârâbî'nin Cins-Tür Ağacı

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk. Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcani. Kitabü't-Ta'rifat. Beyrut: Daru'l-Marife, 2013.
- Aristoteles. Metafizik. çev. Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 4.bs., 2018.
- Aristoteles. Topikler. çev. Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3.bs., 1989.
- Aristoteles. Kategoryalar, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İsâgûcî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 22/488-489, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bolay, Süleyman Hayri. Aristo Metafiziği ile Gazzâlî Metafiziğinin Karşılaştırılması. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2.bs., 1993.
- Durusoy, Ali. "İbn Sînâ'nın "el-Mu'cezû's-Sağîr fi'l-Mantık' Adlı Risâlesi". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy 13-15., (1995), 143-166.
- Doğramacı, Halil İbrahim. Felsefi Düşünme Eyleminde Metafor Sorunu. Samsun: Üniversite Yayınları, 1.bs., 2017.
- OMÜİFD Ebherî. İsâgûcî. Çev. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2017.
- Ebherî. Mantık İisagoci Tercümesi. çev. Talha Alp. İstanbul: Yasin Yayınevi, 1.bs., 2007.
- Ebû Hâmîd el-Gazzâlî. Mî'yarü'l-İlm. çev. Hasan Hacak ve Ali Durusoy. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.bs., 2013.
- Emiroğlu, İbrahim. Klasik Mantığa Giriş. Ankara: Elis Yayınları, 10.bs., 2013.
- Emiroğlu, İbrahim. Altunya, Hülya. Örnekleriyle Mantık Sözlüğü, İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2018.
- Fârâbî. et-Tavtia. çev. Mübahat Türker-Küyel. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990.
- Fârâbî. et-Tavtia. çev. Yaşar Aydınlı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2018.
- Fârâbî. İisâgûcî. çev. Yaşar Aydınlı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2018.
- Fârâbî. İisâgûcî", el-Mantık 'inde'l-Fârâbî, 1. thk. Refik el-Acem, Beyrut: Dârül-Meşrik, 1985.
- Fârâbî. Kitâbu'l-Hurûf. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Fârâbî. Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık. çev. Yaşar Aydınlı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2016.
- İbn Haldun. Mukaddime. çev. Süleyman Uludağ. 2. İstanbul: Dergah Yayınları, 6.bs., 2009.

- İbn Hazm. et-Takrîb li-Haddî'l-Mantık. çev. İbrahim Çapak ve Yusuf Arıkaner. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.bs., 2018.
- İbn Sînâ. Dânişnâme-i Alâî. Editör Gürbüz Deniz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.bs., 2013.
- İbn Sînâ. el-İşârât ve't-Tenbîhât. ed. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2.bs., 2013.
- İbn Sînâ. el-Muhtasarü'l-Evsat fi'l-Mantık. çev. Seyyid Mahmud Yusuf Sanî. Tahriran: Müesse-i Pejûheşi, 1396.
- İbn Sînâ. en-Necât. çev. Kübra Şenel. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1.bs., 2013.
- İbn Sînâ. Kitâbu'ş-Şifâ. ed. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2.bs., 2013.
- İbn Sînâ. Kitâbu'ş-Şifâ İlâhiyat Metafizik I. çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker.1-2. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.bs., 2014.
- Kâtibî. Şemsiyye Risâlesi. çev. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2017.
- Keklik, Nihat. İslam Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı. 2. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1.bs., 1970.
- Konevî, Sadreddin, Miftâhu'l-Gayb. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.bs., 2014.
- Kömürcü, Kamil, "Fârâbî'de Beş Tümel Kavram". Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9. Özel Sayı, (2019), 261-273
- Luis Maluf. el-Müncid. Tahriran: Nashreislam Yayınevi, M.1968.
- Muhammed b. Ya'kub Fîrûzâbâdî. el-Kâmûsü'l-Muhît. Beyrut: Müessestir'risale, 2005.
- Öner, Necati. Klasik Mantık. İstanbul: Divan Kitap, 2011.
- Özel, Aytekin. İhvanü's-Safa'nın Mantık Anlayışı. Bursa: Emin Yayınları, 1.bs., 2016.
- Özel, Aytekin. Tasavvurlar Mantığı ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş -I-. Bursa: Bursa Akademi, 1.bs., 2019.
- Paşa, Ahmet Cevdet. Mi'yâr-ı Sedâd. Matbaa-i Âmire, 1293.
- Phillips, Janet, Oxford Wordpower Dictionary, China: Oxford University Press, 2012.
- Porphyrios. Isagoge. çev. Betül Çotuksöken. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.
- Refik el-Acem, Şerh ala îsâgûcî, "el-Mantık 'inde'l-Fârâbî" Beyrut: Dârül-Meşrik, 1986.
- Takçı, Harun. "İbn Sînâ'nın el-Muhtasarü'l-evsât fi'l-Mantık Adlı Risalesi Üzerine Bir İnceleme". Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Üçtaş, Zübeyir. Seyyid Şerif Cürçânî'de Bilgi Teorisi, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.

Yaran, Cafer Sadık. İnformel Mantık. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3.bs., 2018.

